

УДК 911.3

Запотоцький С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АНАЛІЗ ГАЛУЗЕВОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Охарактеризовані структурні зміни галузевої структури господарства України, які визначають сучасний рівень та можливості зростання конкурентоспроможності економіки держави. Визначені галузеві пріоритети підвищення конкурентоспроможності у сільському господарстві, промисловості, будівництві та галузях соціальної сфери.

Ключові слова: конкурентоспроможність, структурний стандарт, технологічна структура, енергоємність, продуктивність.

Вступ. Світовий досвід свідчить, що підвищення конкурентоспроможності економіки безпосередньо залежить від таких видів економічної діяльності, як наука та дослідження, впровадження новітніх технологій, фінансові та бізнесові послуги, транспорт, освіта, охорона здоров'я тощо. Випереджаючий розвиток зазначених секторів економіки в розвинених країнах призводить до істотних змін у структурі економіки на користь складових, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності. Таким чином, зміцнення конкурентоспроможності країни пов'язане зі спрямованістю

© С. Запотоцький

та інтенсивністю структурних зрушень в господарстві, ефективністю державної регіональної політики, ефективністю господарювання.

Аналіз попередніх досліджень. В наукових дослідженнях проблема конкурентоспроможності є однією з ключових. Визначний вклад у її дослідження здійснили такі західні вчені, як Б. Асхайм, Дж. Даннінг, А. Ізаксен, М. Енрайт, П. Кругман, С. Ліндер, Р. Мартін, Б. Олін, М. Портер, Е. Райнерт, П. Ромер, Д. Сакс, Л. Саммерс, П. Санлі, М. Сторпер, Дж. Хамфрі, Дж. Харт, Е. Хекшер.

Останнім часом ці проблеми розробляються також вченими пострадянського простору: Я. Базилюк, В. Безугла, О. Білорус, Б. Буркинський, А. Градов, М. Делягін, Я. Жаліло, Б. Зімін, В. Іноземцев, Н. Калюжнова, Л. Ковальська, Б. Кузик, Д. Лук'яненко, С. Меншиков, І Пилипенко, І. Спиридонов, С. Соколенко, Р. Фатхутдінов, Т. Циганкова, Ю. Юданов, Ю. Яковець та ін.

Постановка завдання. Проте динамічні процеси постійно змінюють рівні конкурентоспроможності країни, її територіальних одиниць та галузей економіки, що й вимагає постійних досліджень даної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Дослідження структурних змін, які відбулися за період 2000-2010 рр. у світовому господарстві в розрізі шести основних секторів національної економіки, вказують на те, що провідними тенденціями у виробництві ВВП є стале скорочення частки аграрної сфери та зростання сфери послуг, перш за все фінансових та ділових. Як видно з рис. 1, в розвинених країнах частка *сільськогосподарського виробництва* скоротилася до 2%, а частка сфери послуг перевищила 70%. В українській економіці структурні зміни мають таку ж спрямованість. За даними Держслужби статистики України, частка сільського господарства в 2010 р. проти 2000 р. скоротилася вдвічі, а питома вага сфери послуг відповідно зросла з 50 до 62 %. Проте Україна дотепер зберігає значне відставання за рівнем цих параметрів як характерної ознаки розвиненої економіки. Так, за часткою сільського господарства Україна в 5 разів перевищує рівень так званого "структурного стандарту", що є середнім арифметичним структурних параметрів країн "Великої сімки"*; суттєво поступаючись при цьому за рівнем розвитку сфери послуг.

Особливістю структурних зрушень аграрного сектора України є те, що в українській економіці різке скорочення частки сільськогосподарського виробництва в виробництві ВДВ відбувається на фоні незначного скорочення зайнятості. До того ж інвестування цього сектора економіки порівняно з промисловістю та сферою послуг пізнало найбільших втрат, що дуже негативно позначилося на продуктивності

* Середнє арифметичне по п'яти країнах Великої сімки без Канади та Об'єднаного Королівства.

Структура ВДВ в розрізі шести секторів, %

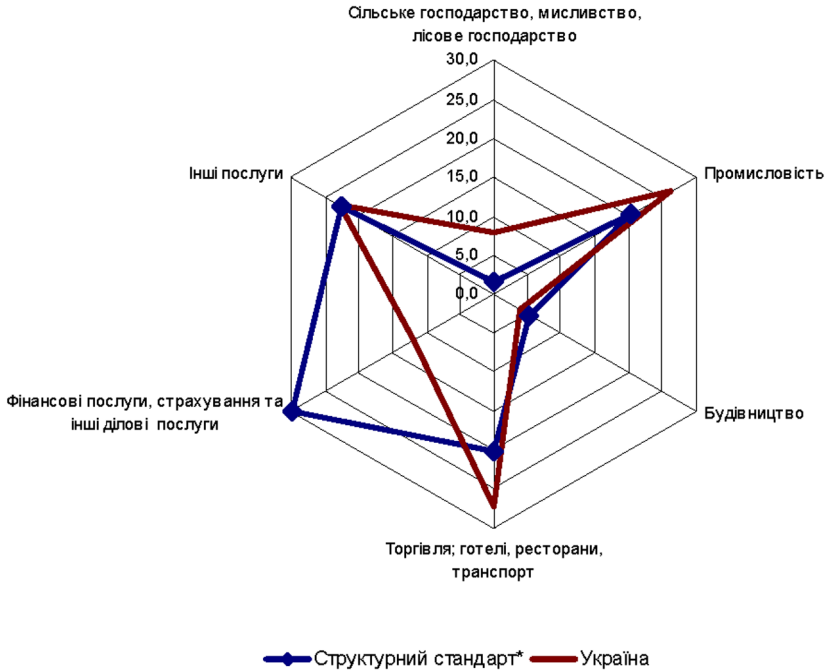

Рис. 1. Структура ВДВ в розрізі шести секторів, % [3]

праці сільськогосподарських виробників. За станом на 2010 р. питома вага зайнятих в сільському господарстві становила близько 15%, що багаторазово перевищує рівень розвинених та переважної більшості трансформаційних країн.

За оцінками Світового Економічного Форуму у межах рейтингового визначення конкурентоспроможності національних економік за 2010-2011 рр., аграрна політика України визнана як занадто обтяжлива для економіки і як така, що не збалансує інтереси платників податків, споживачів і виробників. У рейтингу країн за якістю аграрної політики Україна посіла 135 місце (зі 139), залишивши після себе лише Аргентину, Болгарію, Венесуелу та Зімбабве [4].

На відміну від України, країни Балтії, Центральної та Східної Європи спромоглися за рахунок випереджаючого розвитку сфери послуг та обробної промисловості в 2-4 рази скоротити частку аграрного сектора економіки, суттєво наблизившись до стандартів розвинених країн. Значне

скорочення питомої ваги сільськогосподарського виробництва в структурі ВВП спостерігається також і у таких динамічних країнах як Фінляндія (відповідно з 6,5 до 3,1%) та Ірландія (з 9,4 до 2,2%). Але на відміну від постсоціалістичних країн це було досягнуто насамперед за рахунок випереджаючого розвитку високо- та середньо високотехнологічних виробництв обробної промисловості, а не сфери послуг.

Структурні зміни *промисловості* України відіграють чи не вирішальну роль у забезпеченні конкурентоспроможності нашої країни, а також інтеграції національної економіки в європейський економічний простір. Тому для формування ефективної висококонкурентної економіки необхідно чітко визначитися з тим, які ж саме структурні зрушення направлені на підвищення конкурентоспроможності промисловості України.

На нашу думку, основними індикаторами оцінки структурних зрушень у промисловості України в контексті підвищення її конкурентоздатності мають бути: енергоємність виробництва; продуктивність праці та структура промислового виробництва за рівнем технологічності.

Для співставлення цих показників слід використати порівняння з аналогічними значеннями провідних країн світу, наведених у таблиці 1.

Таблиця 1

Значення індикативних показників для країн ЄС та показники України

Індикативний показник	Значення	Україна (2010)
Частка обробної промисловості у загальному обсязі промислової діяльності, %	90-95	68,6
Енергоємність виробництва, кг ум. п. на одиницю ВВП	0,125	0,64
Продуктивність праці, дол. США*	50 000	10 086
Частка високо- і середньо високотехнологічних видів діяльності у структурі промисловості, %	Не нижче 40	22,34
Частка низькотехнологічних видів діяльності у структурі промисловості, %	Не вище 30	77,66

*Мінімальний показник обсягу промислової продукції на одного працюючого промисловості для країн ЄС (15). Джерело: статистичні дані OECD, держслужби стат-ки Укр.

Важливим показником, що характеризує конкурентоспроможність промислового виробництва є рівень *енергоємності* української економіки.

За показником витрат енергоресурсів на одиницю ВВП українські значення в декілька разів перевищують показники провідних країн світу. Питомі витрати сировини та енергії на виробництво основних видів промислової продукції в Україні у 3-5 (а за деякими оцінками, у 5-8 разів) вищі, ніж у розвинених країнах світу. Енергоємність ВВП в Україні у 2010 р. становила 0,64 кг н. е., або близько 0,9 кг у. п. на один долар ВВП. У країнах ОЕСР цей показник у середньому становить 0,2 кг н. е./дол. ВВП (0,29 кг. у. п./дол. ВВП).

Динаміка показників енергоємності та ресурсомісткості за останнє десятиріччя має позитивні тенденції до скорочення, що зумовлено структурними зрушеннями у промисловості внаслідок прискореного зростання деяких видів діяльності, спрямованих на кінцеве споживання, певного оновлення виробничих потужностей, різкого здорожчання імпортованих енергоресурсів. Так, питомі витрати палива при виробництві чавуну скоротилися на 6 %, мартенівської сталі – на 5 %, прокату чорних металів – на 8%, чавунного литва – на 5%. Суттєво скоротилися і питомі витрати теплової енергії. Наприклад, у виробництві чавуну вони знизилися на 15%, мартенівської сталі – на 23%, сталевих труб – на 8%. Проте незважаючи на безумовний прогрес у зниженні енергоємності виробництва, загальний рівень витрат сировини та енергії залишається надзвичайно високим, що суттєво обмежує конкурентоспроможність України на зовнішніх ринках, а впровадження енергозберігаючих технологій здійснюється вкрай повільно.

Суттєво нижчою в Україні порівняно з провідними країнами світу залишається *продуктивність* праці у промисловості. Якщо мінімальна продуктивність праці в країнах ЄС (15) становить 50 тис. дол. на людину, то в Україні у 2010 р. – 10 тис. дол. Порівняння продуктивності праці промисловості в Україні та країнах ЄС-27 демонструє значне відставання вітчизняної промисловості за даним показником. Визначено, що промисловість України у 8 разів відстає від промисловості ЄС-27 за рівнем продуктивності праці [2]. Вкрай повільно збільшується продуктивність праці в легкій промисловості, машинобудуванні, у деревообробному комплексі. Високі темпи зростання продуктивності праці мають місце лише по двох видах діяльності – виробництві коксу, металургії та обробки металів.

Основним чинником низької продуктивності є перш за все вкрай низький рівень завантаженості виробничих потужностей високотехнологічних галузей українських підприємств та неспроможність уряду стимулювати розвиток найбільш прогресивних галузей обробної промисловості. За таких умов України стає все більше залежною від імпорту нових технологій, водночас зберігаючи свою традиційну роль експортера продукції переважно з середньо-низьким і низьким ступе-

нем обробки, на яку припадає більше двох третин українського експорту. Особливо небезпечним є те, що близько 40% загального обсягу українського експорту припадає на металургію (біля 34%), та хімічну промисловість (біля 7%), що мають застарілу виробничу базу та обмежений асортимент продукції. Це свідчить про високу ступінь залежності економічного зростання України від впливу кон'юнктури зовнішніх ринків і, пов'язаних з цим, високих ризиків щодо сталості подальшого промислового розвитку.

Значущим індикатором ефективності структурних зрушень у напрямку підняття конкурентоспроможності національних економік і забезпечення їх сталого розвитку є збільшення частки високотехнологічних секторів економіки, що на сьогодні є одним із головних чинників підвищення рівня конкурентоспроможності. Саме через це високо та середньо технологічні виробництва в розвинених конкурентоспроможних країнах отримують випереджаючий розвиток, що забезпечує зростання їх частки як у загальному випуску обробної промисловості, так і економіки в цілому. На жаль, в Україні частка високотехнологічних виробництв є занадто низькою, проте має незначні тенденції до зростання. За даними Держслужби статистики України на групу високотехнологічних виробництв припадає лише 3,25 % продукції, середньо високотехнологічні – 19,09%, тоді як на середньонизькотехнологічні та низько технологічні 77,66% випуску.

Порівняльний аналіз структури промисловості за технологічним розвитком за показником виробництва ВДВ, свідчить про збільшення відставання технологічного розвитку української промисловості як від розвинених країн, так і від трансформаційних країн Центральної та Східної Європи (табл. 2.).

Таблиця 2

Технологічна структура реалізованої промислової продукції України, %

Рівень технологій товарів, що реалізуються	Роки	
	2005	2010
Всього реалізація промисловості, в т.ч.:	100,0	100,0
низький рівень технологічності (low technology)	26,04	30,03
середньо-низько технологічні (medium-low technology)	51,16	47,63
середньо-високо технологічні (medium-high technology)	20,15	19,09
високотехнологічні (high technology)	2,66	3,25

Джерело: Дані Держслужби статистики України

За розрахунками на основі даних "Science and engineering indicators 2010", National Science Foundation, USA визначено, що середньозважена частка високо- та середньо технологічних виробництв в обробній промисловості країн "Великої сімки" на сьогодні досягла 47,3%, а в США наближається до 50%. Україна має в 4 рази меншу частку товарів високотехнологічних видів діяльності у структурі промисловості, ніж США, у 2,8 рази ніж ЄС, у 2,7 рази відстає від відповідного показника Японії, у 1,5 рази від країн регіонів Латинської Америки та Близького Сходу, у 1,9 рази від Канади та в 1,3 рази від показника Австралії. [1].

Довготривале відставання в технологічному оновленні виробництва пов'язане, насамперед, із відсутністю впливу з боку уряду на розвиток та впровадження високих технологій, що є нормою у конкурентоспроможних країнах. Так, у рейтингу за участю держави в закупівлі новітніх технологій Україна посіла 112 місце, що свідчить про переважну орієнтацію державних закупівель на ціну, а не технології та інновації [4]. Цікаво, що Китай, який на цей час показує високу динаміку соціально-економічного розвитку і агресивно захоплює ринки споживчих товарів країн світу, за даним показником посідає 7 місце, поступаючись серед європейських країн лише Фінляндії (6 місце) та Люксембургу (4 місце).

Значною негативною ознакою структурних характеристик української економіки є також занадто низька частка *будівництва*, що внаслідок інвестиційної кризи та корумпованості галузі за роки трансформації зазнало нищівних втрат і зменшило свій внесок у виробництво ВДВ з 8,1% у 1991 р. до 3,2% у 2010 р., у той час як у розвинених країнах цей показник знаходиться на рівні 6,8-4,7%. Прискорення розвитку будівництва потребує активізації інвестиційної діяльності як за рахунок збільшення державного інвестування переважним чином об'єктів базової та соціальної інфраструктури, так і внаслідок створення сприятливих умов для залучення прямих іноземних інвестицій. Щодо останніх зазначимо, що за проведеними фахівцями Світового Форуму опитуваннями українських підприємств, існуючі в нашій країні нормативні акти відносно залучення прямих іноземних інвестицій визначені більшою мірою як шкідливі для розвитку бізнесу, і за цим критерієм конкурентоспроможності Україна зайняла 124 місце, випередивши лише деякі країни Африки та Латинської Америки [4].

Специфікою структурних процесів в Україні є те, що збільшення частки *транспорту та зв'язку* у ВДВ відбувалося здебільшого внаслідок цінового чинника, а не за рахунок його модернізації. На сьогодні частка *транспорту та зв'язку* у структурі ВВП України становить близько 8,5%, що є близьким до рівня розвинених країн (7-9%), проте у складі агрегованої галузі транспорту та зв'язку в Україні є відставання розвитку саме зв'язку, який в розвинених країнах отримує випереджаючий розвиток

та є індикатором підвищення рівня їх конкурентоспроможності. В країнах ОЕСР на частку зв'язку в групі "транспорт і зв'язок" припадає 31-44%, в той час як в Україні – лише близько 26%. В цілому транспорт і зв'язок разом з електроенергетикою складають базову інфраструктуру країни, якість якої є важливою характеристикою рівня конкурентоспроможності країни. За даним параметром в рамках рейтингового визначення конкурентоспроможності ВЕФ за 2010-2011 рр. Україна займає відносно високе 65 місце, порівняно із загальним індексом глобальної конкурентоспроможності [4].

Передусім, це пов'язано зі значною рейтинговою оцінкою залізничного транспорту, за розвитком котрого Україна посіла 25 місце серед 116 країн світу. Проте за показниками розгалуженості мережі автошляхів і за розвитком портової інфраструктури відповідно 136 та 94 місця), рівнем якості таких складових базової інфраструктури як електричне забезпечення (75 місце) та розвиток інфраструктури авіаційного транспорту (62 місце) суттєво поступається іншим країнам.

В умовах глобалізації особливого значення має підвищення конкурентоспроможності транспортної інфраструктури та логістики. Завдячуючи своєму геополітичному положенню на перехресті торговельних шляхів поміж Європи та Азії й розвиненій мережі шляхів сполучення Україна в Європі має найвищий коефіцієнт транзитності: за оцінками Британського інституту "Рендел", він становить – 3,75. Для порівняння показник транзитності сусідньої Польщі, за оцінкою цього ж інституту, становить 2,92 [6].

При цьому транзитний потенціал України використовується не повністю. За оцінками фахівців технологічні потужності української транспортної системи дають можливість щороку перевозити залізницями, автомобільним та внутрішнім водним транспортом і переробляти в портах близько 60-70 млн т та доставляти трубопровідним транспортом майже 200 млн т транзитних вантажів. Але наявний транзитний потенціал України використовується лише на 70%, а на транспорті загально-го користування (без трубопроводів) – лише на 50% [5]. Реальні обсяги транзиту становлять близько 200 млн. т. Значна частина транзитних потоків оминає Україну. До того ж суміжні держави – Росія, Білорусь, країни Балтії, Румунія мають більш сприятливі умови для міжнародних вантажопотоків через більш розвинену транспортну інфраструктуру.

Поруч із транспортом важливою ознакою конкурентоспроможності країни є розвиненість *пошти* та *зв'язку*. За розвитком телефонного зв'язку Україна займає досить пристойні позиції. Так, за показником кількості телефонів на 100 мешканців Україна займає 47 місце, а за показником кількості абонентів рухомого стільникового телефонного зв'язку на 100 жителів 34, випередивши при цьому Румунію та Польщу, проте

поступаючись Росії.

Економіка України характеризується низькою часткою *фінансових і страхових послуг* у структурі ВДВ. За роки трансформації в Україні відбулося збільшення частки фінансових та ділових послуг більш ніж в тричі, проте за цим структурним параметром вона значно поступається не лише розвиненим країнам (в 2,5 рази), а також і трансформаційним країнам Центральної Європи (в 1,3-2,0 рази). Невисока частка фінансових та страхових послуг у структурі ВДВ є результатом недорозвиненості національного фінансового ринку та ринку страхових послуг. В цілому за рівнем розвиненості фінансових ринків Україна займає 108 місце зі 139 держав.

Низький рівень сформованості українського фінансового ринку ускладнює мобілізацію та продуктивний перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання, що заважає структурній перебудові економіки, в напрямку збільшення її прибутковості. Невисокий розвиток української банківської системи ускладнює отримання позик і кредитів, що визначає наявність досить високої вартості позичкових коштів і гальмує розвиток підприємництва в країні. За показником доступності до кредитів Україна посідає 130 місце, програючи як країнам Західної, так і Центральної та Східної Європи.

Україна все ж таки має певні конкурентоспроможні переваги, що збереглися в деяких підсистемах соціальної сфери, що обумовлюється тривалим періодом її розвитку в межах соціалістичного ладу. Так, за часткою видів економічної діяльності, що визначають розвиток людського капіталу (*освіта та охорона здоров'я*), українські показники хоча дещо поступаються середньому значенню країн Європейського Союзу (11%), але мають досить високе значення (9,9%), що переважає показники таких розвинених європейських країн, як Люксембург та більшість країн Центральної та Східної Європи. Проте за якістю даних послуг, Україна значно відстає від рівня європейських країн (особливо в сфері охорони здоров'я). Свідченням низької якості медичного обслуговування в країні є низькі показники тривалості життя населення (68,3 роки) та високі показники дитячої смертності (13,7 померлих на 1000 народжених). За даними показниками в загальному рейтингу країн Україна посіла відповідно 98 та 64 місця. За показником тривалості життя Україна випередила лише Російську Федерацію, де середня тривалість життя є ще меншою і становить 67,8 роки. Щодо дитячої смертності, то тут Україна має дещо кращі показники і випереджає такі країни, як Туреччина, Грузія, Казахстан.

Певні переваги конкурентоспроможності Україна й дотепер ще не втратила в системі освіти. Так, у рейтингах щодо визначення рівня якості освіти та відповідності вимогам конкурентоспроможної економіки Україна

на відміну від багатьох інших індикаторів займає значно кращі позиції (56 місце). Більше того українська освітянська система визнана кращою, ніж польська (62 місце), російська (78 місце), італійська (83 місце), румунська (84 місце), болгарська (85 місце) та турецька (95 місце) [4].

Доволі високе місце України в рейтингу країн за якістю системи освіти першочергово обумовлюється порівняно високою якістю освіти з вищої математики та природничих наук (42 місце), за рівнем якої Україна випереджає як розвинені (США, Великобританію, Німеччину, Італію), так і трансформаційні (Росію, Румунію та Болгарія) країни. Проте за розвитком загальної освіти займає лише 56 місце. Визначальним недоліком системи загальної освіти в Україні є надмірно низький рівень користування Інтернетом у загальних школах, що є свідченням обмеженого доступу українських школярів до світової інформаційної мережі. За цим показником у загальному рейтингу Україна посіла 68 місце, а серед країн сусідів останнє.

Висновки. Таким чином, з огляду на необхідність надання поштовху в розвитку стратегічних секторів та зняття перешкод для зміцнення національної конкурентоспроможності структурні процеси в українській економіці потребують активного державного втручання. Тривале зволікання з гармонізацією деформованої галузевої структури економіки зумовлює невисокий рівень як глобальної конкурентоспроможності, так і понадусе конкурентоспроможності зростання, що ґрунтується на розвитку людського капіталу, розповсюдженні високотехнологічних виробництв і розгалуженій системі фінансових і ділових послуг. Розвиток сфери послуг, зокрема фінансових і страхових, є загальною закономірністю підвищення конкурентоспроможності господарства країни в цілому.

Рецензент – кандидат географических наук, м.н.с. Орещенко А.В.

Література:

1. "Science and engineering indicators 2010". National Science Foundation, USA – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nsf.gov/statistics/seind10/>
2. *Doing Business* – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org>
3. OECD (2007), Ukraine. Economic Assessment, OECD Economic Surveys, OECD, Paris. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/home/>
4. *The Global Competitiveness Report 2010-2011* by the World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Geneva, Switzerland. – 2010. – SRO-Kundig. – 515 p. – Режим доступу до джерела: <http://www.weforum.org>. – Назва з екрана.

5. *Комплексна* програма утвердження України як транзитної держави у 2002-2010 роках. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), - 2002, - N 24, - ст.166.

6. *Цветов, Ю. М.* Залізничний транспорт України та Росії. Тенденції розвитку та проблеми реформування [Текст] / Цветов Ю. М., Макаренко М. В., Цветов М. Ю., Левченко О. В., Родіонов І. В. // Державний економіко-технологічний ун-т транспорту. – К. : ДЕТУТ, 2008. – 277 с.

С. Запотоцкий

АНАЛИЗ ОТРАСЛЕВОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ

Охарактеризовано современное состояние отраслевой структуры хозяйства Украины, что определяет уровень и перспективы ее конкурентоспособности. Определены отраслевые приоритеты повышения конкурентоспособности в сельском хозяйстве, промышленности, строительстве и отраслях социальной сферы.

Ключевые слова: конкурентоспособность региона, факторы конкурентоспособности, конкурентная среда, конкурентные преимущества

S. Zapototskii

THE ANALYSIS OF UKRAINE ECONOMY BRANCH COMPETITIVENESS

The artical describes the contemporary status of sectoral structure of Ukrainian economy that defines the level and the prospects of its competitiveness. The sectoral priorities of increase of competitiveness in agriculture, industry, construction and social sectors are determined.

Keywords: regional competitiveness, factors of competitiveness, competitive environment, competitive advantages

Надійшла до редакції 29 травня 2012 р.